

Юзвяк І. П.

ЛЕКСИКО-ТЕМАТИЧНІ ГРУПИ В АВТОБІОГРАФІЇ ХАЛІКАРНАСА БАЛИКЧИСИ “БЛАКИТНЕ ЗАСЛАННЯ”

Словник мови письменника – це своєрідний путівник по його творчості письменника, ключ до правильного розуміння текстів автора. Він виконує функцію реального коментарю до художніх творів письменника. Матеріалом будь-якого літературного твору є слово. Через слово письменник виражає свій творчий задум, впливає на почуття та уяву читача.

Правильність та розуміння художнього тексту пов'язані з розумінням лексики, яку використовує автор. Лексична інформація, яка представлена у словнику мови письменника, визначає естетичну цінність його творів, відкриває художню неповторність текстів, тому дає можливість читачеві оцінити особливості ідіолекту письменника. Мовній особистості письменника завжди притаманний особливий ступінь індивідуалізації.

Дослідження лексики будь-якого письменника – це спроба змоделювати його індивідуальну картину світу, яка втілена у його творах, показати структуру мислення та комплекс уявлень, знань про світ.

Академік В. В. Виноградов зазначав, що одним із напрямків лінгвістичних досліджень має стати вивчення мови письменників, а також вивчення мови і стилю окремих літературних творів. При цьому він підкреслював, що вивчення мови літературного твору повинно бути одночасно й соціально-лінгвістичним, і літературно-стилістичним [Виноградов 1959, 28]. А це означає, що необхідно розглядати мовні особливості конкретного твору у двох аспектах:

1. Співвідносно із загальною системою літературної мови відповідного періоду, у світлі її граматики та лексики;
2. Необхідно аналізувати мову художнього твору як цілісну семантичну єдність, створену творчою особистістю.

З цієї точки зору, на нашу думку, цікавою для дослідження буде особистість та творчість Джевата Шакіра Кабаагачли.

Народився майбутній письменник 17 квітня 1890 року у Стамбулі. У 1904 році закінчив Роберт-коледж, 1908 р. – Оксфордський університет.

Працював журналістом у періодичних виданнях, оформлював обкладинки, малював карикатури. За публікацію антивоєнної розповіді випускника Оксфорда і юного вільнодумця було вислано на три роки в Бодрум під нагляд поліції.

Джеват Шакір Кабаагачли повільно звикає до іншого життя, винаймає будинок біля моря. Одного дня він отримав лист про те, що термін заслання закінчився. У Стамбулі на нього чекала його сім'я, друзі, він теж це знав. Прочитавши лист, він зрадив, але через декілька хвилин зрозумів, що настав час повернення додому, але він закоханий, але не в когось, а у місто. Цим містом став для письменника Бодрум, у якому він вирішив жити до кінця своїх днів, і в якому, за його заповітом, був і похований. Саме давня назва міста – Галікарнас – і послужила письменнику його псевдонімом. Враження від Бодрума знайшли віддзеркалення в автобіографії “Блакитне заслання” (1961), яка і є об'єктом нашого дослідження.

Мета цієї статті полягає у спробі виділити та описати основні лексико-тематичні групи, що є домінантними у мовній картині світу ідіолекту Халікарнаса Баликчиси за автобіографією “Блакитне заслання”.

Як відомо, групи слів, що виділяють на основі логічних зв'язків, становлять тематичні групи. Якщо вони характеризуються певними спільними для них ознаками, певним способом упорядкування, своєрідною перспективою, що задає “співвимірність” явищам під одним кутом бачення (наприклад, на рівні ідіолекту), то утворюють лексико-тематичні парадигми.

Прочитавши та проаналізувавши твір “Блакитне заслання”, можна виділити такі найбільші лексико-тематичні групи:

1. Морська лексика: *deniz feneri, funda, güverte, iskele* та інші.
2. Релігійна лексика: *imat, imamlik, cami, cennete, namaz kılmak, Tanrı* та багато інших.
3. Юридична лексика: *ceza, mahkeme, mahkum etmek, hapisshane, jandarma, hakki, haksızlık, hukuk, kabahat, kelepçe, komut, hırsız, tevkif* та інші.
4. Велику групу лексем становить флористична лексика: *sümbül, çövenotu, karabaş, laden, adaçayı, yaban nanesi, kekik, çetinlik, kırlalesi, çobançantası, kardelen gelincik, papatyay, gülhatmi, çançiçeği, kadın tuzluğu, mersin* та багато інших.

5. Колористична лексика. Колористична парадигма ідіолекту Джевата Шакира Кабаачли обіймає назви багатьох кольорів, їхніх відтінків. Варто зазначити ще й таку особливість, що письменник часто вживає посилювальні (редупліковані) прикметники на позначення кольору. Найбільше таких прикметників вжито на позначення синього кольору: “*Pırl pırl çil çil masmavi bir gündü*” [Halikarnas Balıkcısı 2010, 136]. *Göklere bakan bakışında hayranlığı bile masmavi oluyordu.* [Halikarnas Balıkcısı 2010, 140], – та можна навести багато інших прикладів. Проте письменник використовує й інші: “*Yeniçağ imparatoru toplar kıpkızıldan öte bembeyaz bir ateş parçası olarak yavaş yavaş kalkınırdı*” [Halikarnas Balıkcısı 2010, 14]. “*Simsiyah saçlar ve gözler, fildişi bir ten, klasik bir yüz*” [Halikarnas Balıkcısı 2010, 87].

Чільне місце в автобіографії “Блакитне заслання” становить морська лексика. Цьому є логічне пояснення, оскільки багато років письменник проводить біля моря, вивчає побут та життя рибалок, що, безсумнівно, мало вплив на його творчість, а отже і на лексику.

Це такі лексеми як:

Denizaltı – deniz yüzeyinin altında ve üstünde yol alabilen savaş-gemisi, tahtelbahir (підводний човен) “*...bir Alman denizaltı varmış*” [Halikarnas Balıkcısı 2010, 176].

Deniz feneri – kıyıların tehlikeli yerlerinde, bazıkaya ve adacıkların üzerinde geceleri deniz taşıtlarına yol gösteren, tepesinde güçlü bir ışık kaynağıolan fener (морський маяк) “*...Kadiköy ve Üsküdar’a giden vapurlara deniz feneri görevi görüyordu*” [Halikarnas Balıkcısı 2010, 36].

Denizci – denizle ilgili işlerde çalışan kimse (моряк). “*Denizci kısmı ve deniz tayfası çoğu züğürt olurlar*” [Halikarnas Balıkcısı 2010, 44].

Funda – demirlemek için verilen komut (команда “кидати якір”). “*Kaptan emir verdi, kayığın demirini funda ettiler*” [Halikarnas Balıkcısı 2010, 47].

Gemi – su üstünde yüzen, insan ve yük taşımaya yarayan büyük taşıt (корабель). “*Ada dolaylarında gelen geçen İngiliz Fransız gemi-lerinivarmış*” [Halikarnas Balıkcısı 2010, 176].

Güverte – gemide ambar ve kamaraların üstü (палуба). “*Geniş bir güvertede, tek başıma bir aşağıya bir yukarıya rahat rahat yürüdüm*” [Halikarnas Balıkcısı 2010, 37].

Halat – bitkisel sentetik veya çelikten yapılmış ve bükümlenerek çeşitli kollarda birbirlerine sarılmış, bükülmeye ve çekmeye uygun urgan (канат). “*Derken efendim halat da koptu, yani şati vapura bağlayan halat koptu*” [Halikarnas Balıkcısı 2010, 46].

Iskele – deniz taşıtlarının yanaştığı, çoğu tahta ve betondan yapılmış, denize doğru uzanan yer. (пристань). “*Vapur gelince iskelede bekleyişler ve yolcuların paketlerini kesekağıtlarını taşırlardı*” [Halikarnas Balıkcısı 2010, 37].

Küpeşte – güverteden yukarıkalan bölümler, parapet (верхні частини палуби, парапет). “*Teknesi parlıyordu, küpeşterleri, bordaları bütün çarmıkları ve ipleri sanki ateşlendi*” [Halikarnas Balıkcısı 2010, 179].

Liman – gemilerin barınarak yük alıp boşaltmalarına, yolcu indirip bindirmelerine uygun kuruluşları olan doğal veya yapay sığınak (лиман). “*Orada Marmara’da ne kadar liman varsa hepsinin de adı sıralanmıştı*” [Halikarnas Balıkcısı 2010, 42].

Lumboz – kamaralarla alt güverteleri aydınlatmak için bordalardan ve güvertelerden açılan yuvarlak pencere (ілюмінатор). “*Onların ikisi kapalı buldukları yerin lumbozundan uçup denize kondular*” [Halikarnas Balıkcısı 2010, 48].

Rıhtım – bir akarsu veya deniz kıyısında doldurularak yapılmış, gemilerin indirme bindirme veya yükleme boşaltma yapabileceği yer (пристань). “*Oralarda kıyıda rıhtım olmadığı için karaya vapurun sandalıyla gitmek gerekiyordu*” [Halikarnas Balıkcısı 2010, 44].

Sandal – insan taşıyacak biçimde yapılmış, kürekle yürütülen deniz teknesi (човен). “*...sandal da öylesi su yapıyordu ki sandala binenler sandalın küpeştesine oturuyor ve ayaklarını oturacak balkonlara dayıyordu*” [Halikarnas Balıkcısı 2010, s. 44].

Şilep – yük taşımaya yarayan gemi, yük gemisi (вантажний корабель). “*Ne var ki selimiyenin önünde birçok ecnebi şilepleri dimerlemiş bulunuyordu*” [Halikarnas Balıkcısı 2010, 48].

Tayfa – bir gemide bulunan, türlü işlerde çalıştırılan sefer işçileri, mürettebat (команда, екіпаж на кораблі). “*Hatta kayık kıyıya gidip gelirken tayfa ve yolcuların satın aldıkları ördekler kayığın içinde...*” [Halikarnas Balıkcısı 2010, 44].

Tornistan – gemi için, pervaneyi ters yönde çevirme (повернути корабель назад). “*Adam güldü ve teşekkür ederim diyerek tornistan etti*” [Halikarnas Balıkcısı 2010, 37].

Trinketa – yelkenli gemilerde pruva direğinin en altta bulunan ana sereni ve bu serene bağlanan yelken (морський нижній парус на передній щоглі). “*Uçan gabyaları, flokları, trinketleri ve randası sezilmekten bir bilmecenin çözülüşü gibi yavaş yavaş ağarmaya koyuldu*” [Halikarnas Balıkcısı 2010, 177].

Vapur – su buharı gücüyle çalışan gemi (пароплав). “*Vapur Kadıköy’e gidiyormuş meğer*” [Halikarnas Balıkcısı 2010, 37].

Ще одну велику групу в автобіографії Халікарнаса Баликчиси “Блакитне заслання” становить релігійна лексика. Варто зазначити, що ця група лексики здебільшого зосереджена тільки в одному розділі роману під назвою “Pirimiz Esseyd Ahmed Muhiddin – I Rıfayı”. Хоча трапляється і в інших.

Цю групу лексики можна поділити на такі групи:

Релігійні лексеми:

Allah – kâinata var olan her şeyin yaratıcısı (Бог, Творець усього) “*Allah bilir ya buraları yine göreceğimize pek inanmıyorum...*” [Halikarnas Balıkcısı 2010, 74].

Cami – müslümanların ibadet etmek için toplandıkları yer (мечеть). “*Akşam namazı için Karacaahmet’te Marmara’ya bakan bir camiye seçerdim*” [Halikarnas Balıkcısı 2010, 22].

Cehennem – dinî inanışlara göre, kötülük yapanların öldükten sonra ceza görecekleri yer, tamu (пекло). “*Milas, gündüzleri cehennem gibi yanar, ama geceleri dondurucu bir ayaz çıkardı*” [Halikarnas Balıkcısı 2010, 133].

Cemaat – ibadet etmek için bir araya gelen topluluk (парафіяни мечеті). “*Orada büyük cemaat namaz kılmıştı*” [Halikarnas Balıkcısı 2010, 24].

Cenett – dinî inanışlara göre, iyilik yapanların, günahsızların, öldükten sonra sonsuz bir mutluluğa kavuşacakları yer (рай). “*Öyle ya yalnız huriler, renkli kelekler ...ve pembe güller mi şiir konusu olarak cenette girecekler?*” [Halikarnas Balıkcısı 2010, 107].

Günahsız – günahlı olmayan (безгрішний). “*...Bir karakolda mı yatmakta olan silahsız günahsız askerleri uykularında süngüleyerek öldürdü*” [Halikarnas Balıkcısı 2010, 16].

Dergâh – islam ahlakı ve diğer dini ilimlerin ve zamanın fen ilimlerinin okutulduğu yer (монастир для дервішів). “*Istanbul’da Fatih’te “Molla Gürani” ve “Kovacı Dede” adlı cana yakın mahallerde bir dergâh vardı...*” [Halikarnas Balıkcısı 2010, 21].

Derviş – Allahü tealadan başka şeyleri kalbinden çıkarıp bütün azasıyla İslam dininin emir ve yasaklarına uyan, dünya malına gönül bağlamayan kimse (мусульманський монах, аскет). “*Başka zaviyelerin dervişlerine*”, “*derviş deyince gülesim geldi, ensesine bir tokat vurasım geldidenebilirdi*” [Halikarnas Balıkcısı 2010, 21].

Dua – Tanrı’ya yalvarma, yakarış (молитва, благання до Бога). “*Duasi kabul olabarak kızla erkeğin iki gövdesin bir tek gövdede birleştirmişler*” [Halikarnas Balıkcısı 2010, 170].

İmam – cami, mescid veya başka yerlerde cemaate namaz kıldırان kimse (голова мусульманської громади, духовний керівник, людина, яка керує молитвою в мечеті) “*Yaradana sığınarak imam diye hemşirilerimin başına geçtim*” [Halikarnas Balıkcısı 2010, 24].

İmamet – imamlık (обов’язок імама). “*Beni görünce, “Buyrunuz imamete” dediler*” [Halikarnas Balıkcısı 2010, 24].

İmamlık – imamın görevi (обов’язок імама). “*İkinci cemaate, cemaat içinden birisi imamlık ederdi*” [Halikarnas Balıkcısı 2010, 24].

Kible – namazda yönelinen yön (сторона, у яку треба повертати обличчя, виконуючи намаз). “*Onun için caminin kiblesini hemen hemen doğuya yöneltmişler*” [Halikarnas Balıkcısı 2010, 152].

Kilise – hristiyan tapınağı (християнський храм, церква). “*Kalenin gölgesinde bir Bizans kilesesi şekerleme kestirir...*” [Halikarnas Balıkcısı 2010, 113].

Minare – namaz vaktinin geldiğini bildirmek için müezzinin çıkıp ezan okuduğı, bir veya birkaç şerefeli, çoğunlukla taştan, yüksek ve ince uarı (вежа, з якої муедзин закликає віруючих до молитви). “*Viraj sıklığından otobüs minare merdveni tirmanıyormuş gibi*” [Halikarnas Balıkcısı 2010, 116].

Namaz – müslümanların günde beşkez yapmalarındanca buyrulan ve dua okuyarak kıyam, rükû, sücut, kuut denilen beden durumlarını, kuralınca tekrarlayarak Tanrı’ya edilen ibadet (щоденна обов’язкова п’ятиразова молитва). “*Akşam namazı için Karacaahmet’te Marmara’ya bakan bir camiye seçerdim*” [Halikarnas Balıkcısı 2010, 22].

Namaz kılmak – namaz ibadetini yerine getirmek (здійснювати намаз). “*Şehrin camilerinde namaz kılmak hoşuma giderdi*” [Halikarnas Balıkcısı 2010, 22].

Rekât – namazda bir kıyam (ayakta durma), bir rükû (ayaktayken eğilme) ve iki secdeden (yere kapanma) oluşан (цикл словесних

формул та рухів тіла при здійсненні намазу). “*İkindi namazı dört rekât farzdır*” [Halikarnas Balıkcısı 2010, 24].

Şeytan – din kitaplarına göre isyancımeleklerin, kötü ruhların başıolarak nitelenen varlı (злий дух, демон) “...*isterse afacan fettan şeytan ya da karabiber yedibela şirettin biri olsundu*” [Halikarnas Balıkcısı 2010, 125].

Tanrı – Allah (Бог). “*İçimden, Ey Tanrı, bana değilse de bana inanarak, bana uyan cemaate acı*” diye sığınarak sağa sola selam verdim” [Halikarnas Balıkcısı 2010, 25].

2. Сталі словосполучення та вислови з релігійним номеном:

Allah belasini versin – ilenme sözü (прокльон “Хай Бог тебе покарає!”). “*Bu ince sözünün Allah belasini versindi*” [Halikarnas Balıkcısı 2010, 127].

Allah esirgesin – Tanrı korusun! Tanrı kötü durumla karşılaştırmasin (Хай Бог береже тебе!). “*Yavaş git, oğlum, yoksa Allah esirgesin bir kaza olacak...*” [Halikarnas Balıkcısı 2010, 107].

Allahısmaırladık – ayrılanın kalan veya kalanlara söylediği bir iyi dilek sözü (Хай з тобою буде Бог!). “*Güneşin Allaha ısmaırladık deyip batıda kaybolmasına iki saat mi ne kalmıştı*” [Halikarnas Balıkcısı 2010, 146].

Allah rahmet eylesin – ölüleri hayırla anmak için söylenir (говорять, коли людина померла: “Хай Бог дасть спокій душі”). “*Öldüyse, Allah rahmet eylesin o Koca Mahmut’a*”. [Halikarnas Balıkcısı 2010, 112].

Billâhi – Tanrı’ya ant içerim» anlamında bir ant (Йй-Богу). “*Buracıkta şunu söyleyeyim ki babamı da, anamı da vallahi ve billahi ben seçmedim*” [Halikarnas Balıkcısı 2010, 124].

Estağfurullah – teşekkür edilen veya övülen bir kimsenin söylediği bir incelik ve alçak gönüllülük sözü (Та що ти! Не варто вибачень). “*Çünkü cemaatte bir “Estağfurullah” diyen olmadı*” [Halikarnas Balıkcısı 2010, 25].

Evelallah – önce Allah, Allah’ın izniyle (з Божою допомогою). “...*isterse afacan fettan şeytan ya da karabiber yedibela şirettin biri olsundu; yazardım evelallah*” [Halikarnas Balıkcısı 2010, 24].

Vallaha – Tanrı’yı tanık tutarım (Йй-Богу!). “*Vallaha biz bilmiyoruz*” [Halikarnas Balıkcısı 2010, 53].

Ще одна лексична особливість твору “Блакитне заслання” – це широке використання фразеологізмів. Фразеологізми, як відомо, надають мовленню особливу виразність, підкреслюють

своєрідність мови. Письменники звертаються до фразеологічного багатства рідної мови як до невичерпного джерела мовленнєвої експресії. У романі ми натрапляємо на такі фразеологізми:

Ağır gelmek – ağırına gitmek, onununa dokunmak (зачіпати самолюбство). “*Sonra bana ağır gelen bir şey varsa...*” [Halikarnas Balıkcısı 2010, 50].

Allak bullak – alt üst, karmakarışığı (перевернути все догори дном). “*Yaman bir yeldir esti, Marmara suları allak bullak oldu*” [Halikarnas Balıkcısı 2010, 46].

Canla başla – seve seve, her türlü zorluğa göğüs gererek, var gücüyle, hiçbir fedakârlıktan kaçınmayarak (широ, самовіддано, всім серцем, душею і тілом). “*Fransız şefinin meslegine ne kadar canla başla bağıalı olduğunu seyretmek insanın hoşuna gidiyordu*” [Halikarnas Balıkcısı 2010, 80].

Dört gözle beklemek – özleyerek, çok isteyerek, büyük bir sabırsızlıkla beklemek (чекати на когось або на щось із великим нетерпінням). “*İnsan tatil zamanını neden dört gözle bekler?*” [Halikarnas Balıkcısı 2010, 120].

Göz kırpmamak – hiç uyumamak (не склепити очей, зовсім не спати). “*Yüz sayfalık kitabı sabah çevirmeye başlardım bütün gece hiç göz kırpmadan devam eder...*” [Halikarnas Balıkcısı 2010, 49].

Gözden geçirmek – 1. Okumak. 2. Durumu incelemek. 3. Niteliğini anlamak için bir şeyin her yanına bakmak (подивитися на щось зі всіх боків) “*Bütün hayatımı gözden geçirdim*” [Halikarnas Balıkcısı 2010, 54].

Göz gezdirmek: 1. Derinlemesine incelemeyi okumak. 2. Bir şeyi, bir yeri pek fazla dikkat etmeden çabucak incelemek (щось дуже уважно досліджувати, вивчати). “*Aydına göz gezdirdim*” [Halikarnas Balıkcısı 2010, 101].

Gözleri fal taşı gibi açılmak – hayret, şaşkınlık ve öfke gibi sebeplerle gözleri iri iri açılmış olmak (зробити великі очі) “*Bu sefer gözlerini fal taşı gibi açarak, hiç durmatamacasına okuldaki çocuğa yapmak istediği işi bana yapmayı teklif ediyordu*” [Halikarnas Balıkcısı 2010, 99].

Öp babanın elini – beklenmedik, elverişsiz bir durum karşısında “şimde ne olacak?” anlamında kullanılır (пиши пропало) “*Öp babanın elini! Karakolun arkasında daracık bir oda vardı beni oraya tıktılar*” [Halikarnas Balıkcısı 2010, 54].

Отже, у цій розвідці було охарактеризовано дві найбільші лексичні групи роману “Блакитне заслання” та фразеологізми, які автор використовує для надання мові особливої виразності, експресивності.

Перспектива дослідження полягає у тому, що роман “Блакитне заслання” містить велике різноманіття лексико-тематичних груп, які потребують дослідження як у лексико-семантичному, так і у функціонально-стилістичному аспектах. Зокрема, автор, описуючи свій приїзд по дорозі до Бодрума, використовує велику кількість топонімів, які теж можуть бути предметом окремого дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

Виноградов В. В. О языке художественной литературы. Москва, 1959.

Aksoy, Ömer Asım. Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü. Ankara, 1984.

Büyük Türkçe Sözlük – TDK, 2010.

Dini sözlük. / İlhan Apak. İstanbul, 2009.

Denizcik terimleri sözlüğü. <http://denizcilik.terimleri.com/>

Halikarnas Balıkcısı. Mavi Sürgün. Ankara, 2010.